

BARVNA OSVETLITEV

Sprejeto

20. 8. 2023

Pregledano

20. 10. 2023

Izdano

22. 12. 2023

MATJAŽ POTRČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija
matjaz.potrč@guest.arnes.si

DOPISNI AVTOR

matjaz.potrč@guest.arnes.si

Izvleček Sprva je podanih nekaj primerov barvne osvetlitve. Nato je podan odgovor, zakaj je barvna osvetlitev pomembna na področju spoznavne teorije. Gre za napetost med spoznavno izkustveno razvidnostjo ter med bogastvom ozadje oblikovne pokrajine, ki jo razreši barvna osvetlitev. Za razumevanje učinkovitosti barvne osvetlitve je pomemben pristop spoznavne ledene gore, kjer nastopa nad vodno gladino pojavna zavedna duševna naperjena vsebina, pod vodno gladino pa obstaja mnoštvo ne-zavednih naperjenih vsebin, ki same niso predstavljene na sceni nad vodno gladino, ampak so tam upoštevane s posredovanjem značilnosti, ki omejeno sceno osvetljujejo in oskrbijo naravnost nadvodne naperjene vsebine. Najgloblje področje spoznavne ledene gore tvori njen nezavedni del, ki vpliva na nadvodno sceno na vzročni način in je izkušen na način strele z jasnega. Predlagamo, da na področju spoznavnega upravičenja pri tvorbi prepričanij sledimo normativni raznolikosti pri presojanju etične primernosti. Razlika med dobrim in pravilnim ustreza objektivnemu spoznavnemu propozicionalnemu upravičenju ter doksastičnemu upravičenju prepričanja na podlagi sodelovanja spoznavnega dejavnika.

Ključne besede

barvna osvetlitev,
spoznavna ledena gora,
ne-zavedno in
nezavedno,
zgradba tvorbe
prepričanij,
dejavnik in spoznavni
sistem,
spoznavna normativna
raznolikost

CHROMATIC ILLUMINATION

MATJAŽ POTRČ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia
matjaz.potrc@guest.arnes.si

CORRESPONDING AUTHOR
matjaz.potrc@guest.arnes.si

Accepted
20. 8. 2023

Revised
20. 10. 2023

Published
22. 12. 2023

Abstract Some cases of chromatic illumination are presented. The question about the importance of chromatic illumination for epistemology is then approached. There is a tension between the epistemic experiential evidence and the richness of morphological content, a tension dissolved through chromatic illumination. Understanding of chromatic illumination efficacy is facilitated through “iceberg epistemology.” Above the waterline there is occurrent conscious cognitive intentional content. Under the water surface, there is a plurality of non-conscious intentional contents, which are not represented in the overwater scene. They are rather appreciated there, through the mediation of their features, illuminating the mentioned scene and providing attitudinal direction of the overwater surface intentional content. The deepest area of iceberg epistemology is due to its unconscious part, providing causal efficacy to the overwater scene, being experienced in an out-of-the-blue manner. We propose that the area of epistemic justification in belief formation follows normative diversity in the ethical appropriateness judgment: The difference between the good and the right may be compared to objective epistemic propositional justification and doxastic belief justification with the epistemic agent’s engagement.

Keywords

chromatic illumination,
iceberg epistemology,
non-conscious and
unconscious,
the structure of belief
formation,
agent and epistemic
system,
normative diversity in
epistemology

1 Uvodna beležka

Sprva bi se želel zahvaliti vljudnemu povabilu profesorja Bojana Borstnerja, da napišem prispevek ob izidu revije *Analiza* v Mariboru. Temu vabilu se z veseljem odzivam, saj imam na področju svoje stroke v tem mestu kar nekaj dobrih prijateljev, in končno je to lepo mesto, štajerski Meran, kot mu je pravila moja mama, tudi moje rojstno mesto. To priložnost izkoriščam, da predstavim in zaokrožim nekaj bistvenih potez spoznavnoteoretsko pomembnega pojma *barvne osvetlitve*, kot sem ga uvedel pred nekaj leti, in ga odtlej razdelujem ob tvornem sodelovanju nekaj svojih prijateljev in kolegov.

2 Primeri barvne osvetlitve

Bistvo barvne osvetlitve je v tem, da izvori osvetlitve, ki oskrbijo estetsko ali druge vrste kvaliteto predstavljeni sceni, sami niso predstavljeni na tej sceni, pač pa tja izvažajo značilnosti, ki dosežejo zaželeni učinek. Ena ilustracija tega pojava je primer klasične oljne slike, ki predstavlja goste v kavarni, osvetljene z različnimi barvami izven scene obstoječih izvorov svetlobe, različnih intenzivnosti. V ta namen smo uporabili sliko *Au Moulin Rouge* slikarja Toulouse-Lautreca iz leta 1892. Lahko pa bi si pomagali skoraj s katerokoli izmed klasičnih slik, ki so pozorne na izvore svetlobe.

Drug primer barvne osvetlitve, ki smo ga prav tako izkoristili, je šala. Ta seveda ne poteka več izjemoma v vidnem polju, ampak nas opozori na bogato spoznavno ozadje, ki šalo osmisli. Vzemimo kot primer sliko noža s podpisom "Francoski vojaški nož". Običajno je v podobnem primeru govora o švicarskem vojaškem nožu, ki ima niz koristnih dodatkov, vse od različnih rezil, pa do odpiralca za konzerve in pilico za nohte. Na koncu ima morda tudi vijačno konico za odpiranje zamaškov, kakršne zasledimo na steklenicah z vinom. Slika našega francoskega vojaškega noža pa ima zgolj mnoštvo vijačnih konic za odpiranje zamaškov, in nič drugega. Kaj je v tem smešnega? Odgovor je morda, da francoski vojaki ves čas zgolj odpirajo steklenice z vinom in jih praznijo, namesto da bi se ukvarjali z mnogimi obveznostmi, ki bi zagotovile dobro obrambo in napad. Morda bi se spomnili še na poraz francoske vojske s strani Nemcev na začetku druge svetovne vojne. Amerikanci bi morda dejali, da so jih šele oni osvobodili, medtem ko so Francozi stali križem rok. Ali je v tem kaj resnice bi bilo mogoče razpravljati, in marsikakšna šala morda ni politično korektna. Ta primer tudi pričenja s sliko, vendar pa v veliko večji meri kot prejšnji primer osmisli situacijo in nas privede do smeha s pomočjo

mnoštva razlogov, ki podpirajo smešnost situacije. Nekaj v mojem spoznavnem ozadju mora biti prisotnega v povezavi z mojo vednostjo in oceno Francozov ter njihove vojaške, zgodovinsko utemeljene dejavnosti. Podcenjevanje je lahko povezano z množtvom predsodkov, ki bi morda terjali celo knjigo. Kot je na primer knjiga, ki se je spomnim, in je s stališča Angležev naštel niz pomanjkljivosti značilnih za Francoze in njihovo kulturo. (Res je, da je ista knjiga predstavila tudi predsodke, ki jih Francozi gojijo do Angležev.) Kot rečeno skušamo tukaj opozoriti na množstvo ozadne spoznavne podpore pri dojemanju šale, ki presega zgolj predstavno sliko in usmerja k bogatemu več razsežnostnemu spoznavnemu ozadju. Vse to ozadje in različne njegove posamične točke usmerjajo k barvni osvetlitvi, ki osmisli dojemanje šale. Razlogi, ki so v spoznavnem ozadju, so preveč obsežni in več razsežnostni, da bi lahko bili predstavljeni na izrecni zavestni sceni. Jo pa, kot bomo dejali, barvno osvetljujejo, in nas v trenutku privedejo do smeha.

Tretji primer barvne osvetlitve je govorni spodrseljaj, ki ga omenja po mojem spominu Freud, in kaže na bogato ozadno vsebino, ki je privedla do tega spodrseljaja. Fant reče puncu "Darf ich Sie begleiten?". Po običajni navadi bi moral reči "begleiten", torej spremljati. Ker pa ima v nezavednem ozadju druge misli, skoraj reče "beleidigen", kar pomeni užaliti. Od tod potem pride do spodrseljaja pri tvorbi besede "begleitigden". Zopet lahko razumemo spodrseljaj zgolj na podlagi bogate ozadne prepletene pokrajine, ki barvno osvetljuje situacijo, ne da bi bila v njen izrecno predstavljena.

Zadnji primer med mnogimi možnimi je Dennettov primer polnočne malice. Filozof dela do polnočne ure, ko si zaželi malice. Nič bolj enostavnega kot to! V hladilniku so rezine pršuta in pivo, v bližini so rezine kruha. Filozof potrebuje nož, krožnik, na katerem si bo pripravil sendvič, tako da bo rezine pršuta spravil med rezine kruha, dodal majonezo. In pivo bo nalil v kozarec. Da pa ne bi bilo kaj narobe glede tako vsakdanje enostavne dejavnosti pa mora filozof vedeti cel kup nezavedno prisotnih dejstev, ki barvno osvetljujejo sceno, ne da bi bile tam predstavljene. Zopet smo pozorni na bogastvo ozadne spoznavne vednosti, ki privede do uspešne polnočne malice, ne da bi sendvič padel na tla in ne da bi se pivo razlilo mimo kozarca. Spet primer barvne osvetlitve.

3 Pomen barvne osvetlitve v spoznavni teoriji

Zakaj je barvna osvetlitev pomembna na področju spoznavne teorije? Gre za napetost med spoznavno izkustveno razvidnostjo ter med bogastvom ozadne oblikovne pokrajine, ki jo razreši barvna osvetlitev.

Napetost se pojavi med spoznavnim razvidnostnim pristopom pri upravičenju prepričanja, ter med bogato oblikovno vsebino kot predpostavko dejavnosti in široke dejavnosti pri tvorbi prepričanja. Mi namreč pristajamo na razvidnostni pristop pri upravičenju prepričanja. Razvidnostna učinkovitost terja jasno zavestno predstavo duševne vsebine. Ker pa oblikovna vsebina, ki bi takšno zavestno predstavo omogočila, ne more biti izrecno zavestno predstavljena, pride do napetosti. Bogato oblikovno spoznavno ozadje kot predpostavka široke spoznavne dejavnosti v oporo tvorbe prepričanja in zahteva spoznavne razvidnosti sta si navzkriž.

Napetost se pojavi, ker se zdi, da terja učinkovito upravičenje pri tvorbi prepričanja na podlagi razvidnosti svojo izrecno predstavo na sceni pojavne zavestne duševne naperjene vsebine. Mnoštvo spoznavnih naperjenih razlogov, ki niso predstavljeni, in so lahko zgolj upoštevani na sceni pojavne naperjene duševne vsebine ob posredovanju svojih značilnosti, ki jih tja usmerjajo, pa nudi dokaz, da njihova neposredna predstavljena učinkovitost pač ni mogoča.

Več razsežnostnemu dinamičnemu spoznavnemu sistemu pravimo *oblikovna vsebina*. To ni pojavno predstavljena vsebina, ki bi se na sceni pojavila na docela predstaviten način, ob razvidnostno prosojnem posegu. Prav tako nimamo opravka z vsebino v zmožnosti oziroma z dispozicijsko vsebino. Slednja namreč deli s pojavno zavestno predstavljeno vsebino njene lastne značilnosti, ko se enkrat pojavi na sceni. Le da čaka v spoznavnem ozadju na takšne vrste priložnost, da bi se pojavila ob ustreznih vzpodbuditenih okoliščinah. *Oblikovna vsebina* je kot smo že omenili vsebina v ozadju spoznavnega sistema, ki združuje in kopiči raznolikost bivših v spominu naloženih vsebin. Gre za vsebino, ki oblikuje ozadno spoznavno *pokrajino*, z vsemi njenimi več razsežnostnimi zmožnostmi svojega razvoja, pač glede na medsebojno preigravanje ves čas učinkujočih *silnic*, ki stremijo po *ustreznem* pobotanju glede prilagoditve informacije, ki prihaja v sistem. Prilagoditev, ki išče *ustrezno* umiritev se dogaja samodejno, vzdolž spoznavne splošne/shematske

pripovedne poti, ki se nanjo podaja spoznavni dejavnik, in je ob tem pozoren na *posamične* potrditvene ali zavrnitvene točke, ki se jih popotovanje dotakne.

Izraz *oblikovnost* v oblikovni vsebini meri na *obliko* več razsežnostne dinamične *pokrajine*, morda podobno obliki goratega grebena.

Oblikovna vsebina pride na pomoč, ko je treba razrešiti napetost med spoznavno *razvidnostjo* ter med množtvom ne-predstavljenih ozadnih vsebin ali spoznavnih razlogov, ki jih pač ni mogoče predstaviti na pojavni zavestni sceni, so pa tam vendarle na nek način učinkoviti. Grozeča napetost je razrešena, ko na sceno vstopi *barvna osvetlitev*: vsebine, ki jih oskrbi oblikovna vsebina učinkujejo, ne da bi bile predstavljene na sceni pojavne zavestne vsebine. Pač pa so tam upoštevane na podlagi svojih odposlanih značilnosti. Na tak način je razrešena napetost med spoznavno razvidnostjo ter med učinkovitostjo oblikovne vsebine pri tvorbi prepričanja.

4 Spoznavna ledena gora

Za razumevanje učinkovitosti barvne osvetlitve je pomemben pristop spoznavne ledene gore, kjer nastopa nad vodno gladino pojavna zavedna duševna naperjena vsebina, pod vodno gladino pa obstaja množstvo ne-zavednih naperjenih vsebin, ki same niso predstavljene na sceni nad vodno gladino, ampak so tam upoštevane s posredovanjem značilnosti, ki omejeno sceno osvetljujejo in oskrbijo naravnost nadvodne naperjene vsebine.

Metafora *spoznavne ledene gore* nam pomaga pojasniti stvari. Konica ledene gore nad vodno gladino je nadvse majhna, če jo primerjamo z obsežnim podvodnim temeljem, ki ji je v različnih smereh v podporo. To konico nad vodno gladino lahko obravnavamo kot pojavno zavedno naperjeno duševno vsebino.

Kot rečeno je podvodni temelj ledene gore nadvse obsežen. Tako lahko v njem prepoznamo splošne bogate plasti. Nobena med temi pa ni izrecno predstavljena v delu, ki stremlji iz vode. Razlika med dvema splošnima plastema, ki ju bomo omenili, je v tem, da je prva plast upoštevana, ne da bi bila ob tem izrecno predstavljena na sceni. Druga plast, ki je še globlje umeščena, ima na sceni svoj učinek, vendar pa tam ni izrecno upoštevana, ter je na omenjeni sceni izkušena kot da bi bila strela z jasnega. Ta zadnja globoka podložna plast v ledeni gori je *nezavedna*, medtem ko lahko prej

omenjeno plast, ki leži nad njo, poimenujemo *ne-zavedna*. Obstaja množstvo ne-zavednih naperjenih duševnih vsebin, ki odpošiljajo svoje značilnosti na sceno zavestne pojavne naperjene duševne vsebine. Omenjene značilnosti so upoštevane, njihovi ne-zavedni izvori spoznavnih razlogov pa niso upoštevani.

5 Nezavedno

Najgloblje področje spoznavne ledene gore tvori njen nezavedni del, ki vpliva na nadvodno sceno na vzročni način, in je izkušen na način strele z jasnega.

Nezavedna plast v ledeni gori nudi globinsko oporo. Morda lahko rečemo, da podpira ves preostali sistem v njegovi celoti. Vendar pa njen učinek na sceno pojavne zavestne naperjene duševne vsebine ni izkustven ali normativen, in je prej *vzročen*, ter je tudi izkušen kot nekaj vzročnega. Izkušen je kot nekaj, kar pride kot *strela z jasnega* glede na siceršnja pričakovanja spoznavnega dejavnika.

6 Ne-zavedno

Ne-zavedne duševne vsebine imajo vlogo spoznavnih razlogov, in so na ta način izkustveno dejavne v širokem smislu, v prostoru razlogov in ne v prostoru vzrokov. Zato so *upoštevane*, na *normativni* način, s posredovanjem na nadvodno sceno nastopajočih značilnosti.

Ne-zavedna plast je umeščena nad nezavedno plastjo, prav izpod vodne gladine. Pravzaprav obstaja več ne-zavednih naperjenih duševnih vsebin $M^*1, \dots, M^*n$, ki pošiljajo na sceno svoje značilnosti $Z1, \dots, Zn$. Mnoštvo teh značilnosti s svojimi silnicami porine na sceno predstavljeno naperjeno duševno vsebino. Na ta način oskrbijo *naravnanostno* osvetlitev pod katero je predstavljena omenjena vsebina. Govorimo lahko o *oblikovni naperjenosti* (in ne toliko o oblikovni vsebini), ki se pojavi na sceni, in nam omogoča pojasniti naravnanostni zorni kot pri tvorbi prepričanja.

7 Smotnostna zgradba tvorbe prepričanj

Tvorba prepričanj sledi smotnostni zgradbi niza sredstev k zaporedju ciljev: zadnji cilj tvorbe prepričanj je njihova resnica ali vednost; slednja je podprta z objektivno razvidnostjo, ta pa z občutljivostjo spoznavnega dejavnika, in končna podpora

tvorbe prepričanja je v spoznavnih *dozdevkih*, ki so vseobsežni in dokončno preverjeni.

Menimo, da je v tvorbo prepričanj vpletenih več razsežnosti razumnosti, ter da slednja sledi smotrnostni pojavi sredstev v smeri doseganja njihovih ciljev. Prvi med temi cilji pri tvorbi prepričanja je resničnost omenjenega prepričanja oziroma vednost. Najboljša podpora resničnosti prepričanja je objektivna razvidnost. Najboljša podpora objektivni razvidnosti pri tvorbi prepričanja je spoznavna občutljivost spoznavnega dejavnika. Najboljša podpora spoznavni občutljivosti pri tvorbi prepričanja je tvorba teh prepričanj na podlagi vse-razsežnih dokončnih spoznavnih dozdevkov. In končno lahko ugotovimo, da Cliffordovo načelo nekaj prepoveduje (namreč, tvorbo prepričanja, ki nima popolne razvidnostne opore), Potrčevo načelo pa nekaj zapoveduje (terja namreč, da se držiš svojih vse-razsežnih dokončnih dozdevkov, in se okleneš vztrajajoče naravnosti v primeru nestrinjanja med vrstniki).

8 Dejavnik in spoznavni sistem

Tvorbo prepričanja lahko prikažemo tudi s pomočjo razlikovanja med ravniyo dejavnika ter med ravniyo spoznavnega sistema. Tod se pokaže zanimivo razlikovanje med tem kar je upravičeno s strani spoznavnega dejavnika, ter med njegovimi spoznavnimi predsodki.

Tvorbe prepričanja se lahko lotimo tako, da razlikujemo med ravniyo dejavnika, na kateri je spoznavni dejavnik lahko spoznavno upravičen. Lahko pa razlikujemo tudi raven sistema pri tvorbi prepričanja. Na tej ravni sistema lahko zasledimo določene predsodke, ki pa spoznavnemu dejavniku še vedno ne preprečujejo, da bi bil upravičen v svojih prepričanjih.

9 Normativna raznolikost na področju spoznavne teorije

Končno predlagamo na področju spoznavnega upravičenja pri tvorbi prepričanj sledenje normativni raznolikosti pri presojanju etične primernosti: razliki med dobrim in pravilnim ustreza objektivno spoznavno propozicionalno upravičenje, ter doksastično upravičenje prepričanja na podlagi sodelovanja spoznavnega dejavnika. Podobne vzporednice etični normativnosti lahko najdemo pri deontični, aksiološki,

diligentni in teleološki, na resnico ali vednost usmerjeni spoznavni normativni cenitvi. Barvna osvetlitev je v pomoč tudi na tem področju.

Področje, ki je v spoznavni teoriji sorazmerno zanemarjeno, predstavlja normativno raznolikost. Menimo, da se tod spoznavna teorija lahko oplaja pri ugotovitvah o etični primernosti dejanj. Kot prvi primer lahko navedemo razliko med moralno dobrim in moralno pravilnim. Denimo, da ti skušam s svojim dejanjem kot je le mogoče škoditi. Vendar se v nasprotju z mojimi pričakovanji izkaže, da sem ti na ta način zelo koristil. Tako je lahko dejanje v moralnem smislu objektivno *dobro*, v nasprotju z mojimi namerami. Če pa so moje namere na mestu, lahko rečemo, da je takšno dejanje moralno *pravilno*. Tukaj lahko potegnemo vzporednico s spoznavno teorijo. Objektivno spoznavno propozicionalno upravičenje ustreza objektivnemu dobremu na področju etične ocene. Doksastično upravičenje pa ustreza etično pravilnemu dejanju, saj imamo tukaj opravka s tvorbo prepričanja ob sodelovanju spoznavnega dejavnika.

Če se ozremo na področje etične normativnosti, lahko zasledimo razliko med deontično ter teleološko normativno oceno. Deontično je nekaj, kar je dejavnik obvezen storiti. Teleološkost pa predstavlja cilj spoznavne ali etične dejavnosti. Pri naši predstavitvi tvorbe prepričanja imamo opravka z deontičnim na spodnji ravni spoznavnih dozdevkov, o teleološkosti pa lahko govorimo pri cilju tvorbe prepričanja, torej pri resnici ali vednosti. Aksiološkost predstavlja vrednote, v etičnem in spoznavnem prostoru. Diligenca pomeni vestno tvorbo prepričanj ali vestno npravstveno dejavnost. Barvna osvetlitev je v pomoč tudi na tem področju.

Literatura

- Feldman, Richard. 2000. The Ethics of Belief. *Philosophy and Phenomenological Research* 60(3): 667-695
- Henderson, David, Terry Horgan, Matjaž Potrč in Hannah Tierney. 2017. Nonconciliation in Peer Disagreement: Its Phenomenology and Its Rationality. *Grazer Philosophische Studien* 94 (1-2): 194-225.
- Horgan, Terry in Matjaž Potrč. 2010. The Epistemic Relevance of Morphological Content. *Acta Analytica* 25: 155-173.
- Horgan, Terry, Matjaž Potrč in Vojko Strahovnik. 2018. Core and Ancillary Epistemic Virtues. *Acta Analytica* 33(3): 295-309.
- Van Inwagen, Peter. 1996. It is Wrong, Everywhere, Always, and for Anyone, to Believe Anything upon Insufficient Evidence. V: Jeff Jordan and Daniel Howard-Snyder, izd. *Faith, Freedom and Rationality*, 137-153. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.